

UNIVERSITY OF HELSINKI

<https://helda.helsinki.fi>

Helda

Den sanna bildningen : Nationellt och universellt som strategi inom den finska kunskapseliten, ca 1820–1850

Dahlberg, Julia

Historiska Foreningen

2016-12

Dahlberg, J 2016, 'Den sanna bildningen : Nationellt och universellt som strategi inom den finska kunskapseliten, ca 1820–1850', *Historisk tidskrift för Finland*, vol. 101, nr. 4, s. 351-381. < <https://journal.fi/htf/article/view/70379> >

<http://hdl.handle.net/10138/302045>

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Den sanna bildningen

Nationellt och universellt som strategi inom den finska kunskapseliten, ca 1820–1850

Begreppet ”bildning” (liksom finskans *sivistys*) stod i centrum för den finska kulturdebatten under hela 1800-talet. I en pedagogisk bemärkelse med avseende på andlig eller intellektuell utveckling eller odling togs begreppet i bruk i Finland under senare hälften av 1810-talet. Redan tidigt började diskussionen om bildning kopplas samman med frågor som gällde det finska språket och den finska kulturens ställning samt den svenskspråkiga elitens förhållande till det finskspråkiga folket. Så tidigt som år 1821 tog exempelvis lektorn i ryska språket vid akademien i Åbo Eric Gustaf Ehrström (1791–1835) i en ofta citerad skrift upp frågan huruvida den svenskspråkiga eliten över huvud taget kunde göra anspråk på ”sann bildning” så länge den varken talade finska eller förstod den finska kulturen.¹ ’Sann bildning’ framstod här närmast som ett moraliskt ansvar för den nationella kulturen snarare än en bestämd kunskapsnivå.

Frågan om bildningen kopplades således redan tidigt ihop med det nationella projektet. Men det fanns även kretsar inom den finska eliten

-
1. Eric Gustaf Ehrström, ’Finska språket, betraktadt såsom nationalspråk’, *Åbo Morgonblad* 24.3.1821. Se även Heikki Kokko, ’Sivistyxen varhaista käsitehistoriaa’, *Kasvatus & Aika* 2010:4, s. 7–23. De tidigaste förekomsterna av det finska begreppet *sivistys* har kartlagts av språkvetaren Martti Rapola. Enligt Rapola var Reinhold von Becker (1788–1858) den första med att introducera det finska begreppet *sivistys* i tidningen *Turun Wiikko-Sanomaf* år 1820–1822. Se Martti Rapola, ’Vanhaa ja uutta sivistys ja valistus sanoista. Lisiä kirjasuomen sanaston historiaan 11’, *Virtittäjä* 50 (1946), s. 370–381; Martti Rapola, *Risukoista riipomia. Uusi sarja pakinoivia tutkielmia* (Helsinki 1953), s. 74–76. Rapola citeras i Kokko, *Sivistyxen varhaista käsitehistoriaa*, s. 8–9. Se även Kaarlo Wirilander, *Herrskapsfolk. Ståndspersoner i Finland 1721–1870* (Stockholm 1982), s. 354–355.

som inte ville göra språk och nationalitet till en förutsättning för bildning. Om dem handlar den här uppsatsen. Det bör givetvis från början understrykas att dessa personer sällan var kritiskt eller avvisande inställda till en höjning av den finska kulturnivån. Inte heller motsatte de sig i regel införandet av det finska språket som kultur- eller administrationsspråk vid sidan av svenskan. För dem handlade emellertid bildning i första hand om att höja en universell, allmänmenschlig vetenskaps- och kulturnivå. De förespråkade därför en kosmopolitiskt bettonad allmänbildning i humanistisk tradition snarare än nationella kultursträvanden. För att benämna dessa två grupper kommer jag i fortsättningen att skilja på förespråkare av nationell respektive universell bildning.

I den här uppsatsen studeras den universella bildningssynen med utgångspunkt i professor Alexander Blomqvist (1796–1848). Som professor i lärdomshistoria vid Kejsarliga Alexanders-Universitetet i Helsingfors utvecklade Blomqvist undervisningen inom estetik och nyare litteratur. Han utförde även ett betydande arbete som tidningsredaktör. Trots dessa insatser har Blomqvist länge varit tämligen bortglömd inom den finska kultur- och vetenskapshistorien. Han har inte fått någon egentlig biografi eller levnadsskildring, och omnämnandena i litteraturen är kortfattade.²

Med hjälp av Alexander Blomqvist och ett antal personer i hans närkrets diskuterar jag hur begreppet ”bildning” introducerades i Finland under första halvan av 1800-talet och hur det kunde tolkas på olika

2. Esko Häkli, 'Alexander Blomqvist', Henrik Knif et al. (red.), *Biografiskt lexikon för Finland II* (Helsingfors & Stockholm 2009). Om Blomqvists forskarinsatser, se Olof Mustelin, 'Från lärdomshistoria till litteraturhistoria. Om lärdomshistoriens ställning vid Åbo akademi och Helsingfors universitet ca 1750–1850', *Lychnos 1969–1970* (Uppsala 1971), s. 292–339; Hannes Sihvo, 'Alexander Blomqvist ja kansalliskirjallisuus', *Kirjallisuudentutkijan vuosikirja 25* (Helsinki 1971); Pentti Aalto, 'Modern language studies in Finland 1828–1918', *The History of Learning and Science in Finland 1828–1918 10c* (Helsinki 1987), s. 16–22; Max Mastosalu, 'Alexander Blomqvistin näkemys estetiikasta ja kirjallisuudenhistoriasta. Luentokäsikirjoituksen (1844–46) yhden jakson editio johdannolla ja kommentaarilla varustettuna', opulerad avhandling pro gradu, Helsingin yliopisto (Estetiikka, 2006); Jouni Huhtanen, 'Libertatem animi esse fundamentum humanae naturae. Kirjallisuushistoriallisen metodin rakentuminen ja 'kansallisen' kirjoittaminen Alexander Blomqvistin disputaatiassa Principio methodi ethnographicae in historia litteraria universali adhibendae schediasma (1838)', opulerad avhandling pro gradu, Tampereen yliopisto (Suomen kirjallisuus, 2007).

sätt i enlighet med användarens sociala position.³ Blomqvist bör i ett sådant sammanhang inte betraktas som någon banbrytare och föregångare inom bildningsdiskussionen utan snarare som en representant för den del av den finska eliten som av olika orsaker inte kunde eller ville ställa sig bakom den nationella bildningssynen. Alexander Blomqvists bildningssyn utgör på så vis en intressant möjlighet att diskutera förhållandet mellan universellt och nationellt i den finska bildningsdebatten under tidigt 1800-tal. Målsättningen är att sammanföra en begrepps- och idéhistorisk diskussion om bildning med en analys av den sociala strukturen, reella språkförhållanden och social mobilitet inom den finska eliten.

Blomqvists position inom bildningsdebatten analyseras med hjälp av personligt material såsom brev och dagböcker. I synnerhet utnyttjas hans omfattande dagböcker som innehåller anteckningar från 1813 till mitten av 1820-talet.⁴ Därtill utnyttjas även artiklar om bildning ur *Finlands Allmänna Tidning* från den tid då Blomqvist svarade för tidningens innehåll (1826–1848). Ett bredare kontextualiserande källmaterial om bildningsdebatten hämtas även ur tidningar och tidskrifter som identifierats genom sökningar i Nationalbibliotekets digitala tidningsdatabas. Genom att fokusera på sökordet ”bildning” analyseras olika sätt att definiera detta begrepp.⁵ Särskild uppmärksamhet ägnas åt olika sätt att använda epitet såsom ”sann” och ”falsk” som ett sätt att markera gränser och definiera vad som förväntas av en bildad person.

Kunskapseliten

Alexander Blomqvist var oäkta son till borgarsonen och sedermera brukspatronen Alexander Magnus Sederholm (1775–1830) från Helsingfors och tjänarinnan Anna Catharina (Cajsa) Nyberg. På grund av Blomqvists härkomst var hans ekonomiska och sociala utgångsläge tämligen anspråkslöst, men tack vare sina studier lyckades han avancera

-
3. Jag vill i detta sammanhang rikta ett varmt tack till FL Rainer Knapas som läst och insiktsfullt kommenterat en tidigare version av manuskriptet till den här uppsatsen. Samtidigt vill jag också tacka *HTF*:s anonyma granskare för värdefulla kommentarer.
 4. Alexander Blomqvists brev, dagböcker och övriga handlingar, Släkten Blomqvists arkiv (SBA), Nationalbiblioteket (NB), Helsingfors.
 5. Nationalbibliotekets digitala samlingar (dagstidningar och tidskrifter) <http://digi.kansalliskirjasto.fi/>, Nationalbiblioteket, Helsingfors. Jag har i huvudsak fokuserat på svenskspråkiga termer eftersom det finskspråkiga begreppet *sivistys* blir vanligt i tidningsmaterial först i slutet av den period som behandlas här.

socialt. Med understöd av sin morbror, räntmästaren Anders Nyberg, kunde Alexander Blomqvist studera vid Borgå gymnasium och blev student 1815. Han promoverades till filosofie magister (*ultimus*) vid akademien i Åbo 1819 och blev år 1823 docent i grekisk litteratur. Från 1828 hade han tjänsten som vice bibliotekarie och var därefter, från år 1845, bibliotekarie för universitetsbiblioteket. Vicebibliotekarietjänsten var förenad med en adjunktur i lärdomshistoria med föreläsningsskyldighet. År 1838 utsågs Blomqvist även till professor i lärdomshistoria. Som professor föreläste han även i ämnet estetik och nyare litteratur. Hans vetenskapliga arbeten behandlade litteraturhistoriska frågor. Han var även ensam redaktör för *Finlands Allmänna Tidning* i 24 års tid.⁶

I jämförelse med den nationella kulturens förgrundsgestalter har Blomqvist som en förespråkare av universell bildning ofta tenderat att uppfattas som konservativ. Då G. Henricius beskrev Alexander Blomqvists relationer till J. V. Snellman i *Finsk Tidskrift* år 1906 framstod exempelvis Blomqvist som en del av det ”konservativa” och ”byråkratiska” lägret som på olika sätt kritiserade Snellman för hans radikalitet.⁷ Senare författare har visserligen varit öppnare för Blomqvists förtjänster som akademisk lärare, men den tidigare forskningens svala intresse för Blomqvist beror kanske ändå till en del på att han inte hörde till de kretsar där de finsknationella kulturidealen började framträda under första halvan av 1800-talet.

Alexander Blomqvist är ett gott exempel på en person som med hjälp av utbildning kunde stiga högre upp på den sociala rangskalan. Det tidiga 1800-talet har ofta framställts som tiden för det så kallade

-
6. Om Alexander Blomqvists liv och karriär, se Häkli, 'Alexander Blomqvist'; Helena Westermarck, *Elisabeth Blomqvist. Hennes liv och gärning I* (Helsingfors 1916), s. 1–30, 59–70; Yrjö Kotivuori, 'Alexander Blomqvist', *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852* (elektronisk publikation, <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli>, 2005). Om Blomqvists tid vid universitetsbiblioteket, se Rainer Knapas, *Kunskapens rike. Helsingfors universitetsbibliotek – Nationalbiblioteket 1640–2010* (Helsingfors 2012), s. 153–155. Om Blomqvist och *Finlands Allmänna Tidning*, se Päiviö Tommila, 'Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859', Päiviö Tommila et al. (toim.), *Suomen lehdistön historia I. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905* (Kuopio 1988); Hugo E. Pipping, 'Alexander Blomqvist och Finlands allmänna tidning', *Historiska och litteraturhistoriska studier (HLS)* 46 (Helsingfors 1971).
7. Se G. Henricius, 'Några uttalanden om J. V. Snellman af A. I. Arwidsson, Israel Hwasser och Alex. Blomqvist', *Finsk Tidskrift* 60 (1906:5), s. 412. Om Blomqvists kontakter med Sjögren, se även Werner Söderhjelm, 'Ur Åbotidens litterära lif', *Finsk Tidskrift* 41 (1896:1–2).

Den tio år yngre J. V. Snellman kritiserade vid flera tillfällen Alexander Blomqvist.
Bild: Wikimedia Commons.

bildningsborgerskapets (*Bildungsbürgertum*) uppgång. Denna växande samhällsgrupp omfattade enligt Jürgen Kocka och Allen Mitchell bl.a. yrken såsom läkare, jurister, lärare, präster, ingenjörer, vetenskapsmän, professorer och universitetsutbildade tjänstemän. Den uppstod som en följd av en allmän professionaliseringsprocess och en gradvis modernisering av statsapparaten i de flesta europeiska länder.⁸

8. Jürgen Kocka & Allen Mitchell, *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe* (Oxford 1993), s. x.

I Finland medförde den nya administrativa ställningen efter riksdelningen 1809 ett växande behov av tjänstemän och administrativ personal. Samtidigt pågick en livlig diskussion om behovet av kunniga och kompetenta tjänstemän. Denna fråga fick sin lösning genom en förordning som 1817 stipulerade att blivande tjänstemän inom statsadministrationen och rättsväsendet måste inneha universitetsexamen. Universitetsstudier blev för första gången obligatoriska för alla som eftersträvade en karriär inom statsförvaltningen.⁹ Landets enda universitet, akademien i Åbo, utökades 1812 med sex nya professorer och tolv andra lärartjänster för att kunna tillgodose det ökade behovet av utbildad personal för statsadministrationen. Såväl staten som övriga samhällsinstitutioner och det privata näringslivet hade hela tiden ett behov av mer utbildad och kunnig personal.¹⁰

Till det så kallade bildningsborgerskapet räknades många personer som härstammade från den gamla ståndseliten inom adeln, borgerskapet och prästerskapet samt ett antal personer som i likhet med Alexander Blomqvist härstammade från enklare förhållanden: städernas småborgare och hantverkare samt landsbygdens allmog.¹¹ Begreppet bildningsborgerskap antyder därmed en social homogenitet som denna samhällsgrupp i själva verket saknade. I stället för en gemensam klasstillhörighet kunde man därför hellre tala om en gemensam ”livsstil”, föreslår Jerrold Seigel.¹² Jag vill därför

-
9. Timo Joutsivuo, 'Papeiksi ja virkamieheksi', Jussi Hanska & Kirsti Vainio-Korhonen (toim.), *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle, Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia I* (Helsinki 2010), s. 155, 171–176; Matti Klinge, 'Yliopisto virkamieskouluna. Keisarillinen yliopisto', Matti Klinge et al. (toim.), *Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917* (Helsinki 1989), s. 333–341.
 10. Joutsivuo, 'Papeiksi ja virkamieheksi', s. 155–179. För tiden efter 1860, se även Anja Heikkinen, 'Elatus, oppi ja kumppanuus', Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia II* (Helsinki 2011), s. 37–73. Se även Heikki Waris, 'Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä. Tilastollinen tutkimus säätykierrosta Suomessa 1810–67', *HArk* 47 (1940:1).
 11. Den finska socialhistoriska forskningen kännetecknas av ett långvarigt intresse för social mobilitet och ståndscirkulation som väcktes redan under tidigt 1900-tal av forskare såsom Eino Suolahti, Heikki Waris och Sven Erik Åström. Se Pertti Haapala, *Sosiaalishistoria. Johdatus tutkimukseen* (Helsinki 1989), s. 66–69.
 12. Jerrold Seigel, *Modernity and Bourgeois life. Society, Politics and Culture in England, France and Germany Since 1750* (Cambridge 2012), s. 2–6. För Finland, se även Wirlander, *Herrskapsfolk*, s. 319–365.

föreslå begreppet *kunskapselit* som en alternativ term för dessa högt utbildade personer, som i allt större utsträckning kom att besitta de offentliga tjänsterna inom det autonoma Finlands utbildningsväsen och administration.¹³

Reformerna inom utbildningsväsendet förde emellertid inte med sig någon dramatiskt ökande ståndscirkulation under den aktuella tiden. Jämfört med 1700-talet kännetecknades det tidiga 1800-talet enligt Heikki Waris tvärt om av att färre personer än tidigare överfördes från de lägre stånden till samhällseliten. Personer ur de lägre stånden utsågs sällan till de högsta tjänsterna inom landets civila och kyrkliga administration. Delvis berodde detta på att det inom den gamla ståndseliten fanns ett visst överutbud av unga personer på jakt efter en passande utkomst. Detta berodde inte minst på att Finland efter anslutningen till Ryssland inte längre hade någon armé som kunde erbjuda en ståndsmässig karriär för unga adelsmän. Enligt Waris försvarades ståndscirkulationen även av det faktum att det i Finland saknades en större medelklass mellan ståndseliten och allmogen.¹⁴

Men även om den faktiska sociala mobiliteten var tämligen liten, fanns det ändå många inom samhällseliten som upplevde ståndscirkulationen som ett problem. Så som ofta påpekats kännetecknades det finska samhället under första halvan av 1800-talet av ett tillstånd där man i så stor utsträckning som möjligt strävade efter att bevara *status quo* i de rådande samhällsförhållandena. De ledande tjänstemännens inställning präglades av rädslan för de revolutionära rörelser som gjorde sig gällande i Europa under denna tid. Av dessa orsaker ville man begränsa de lägre ståndens tillträde till samhällseliten.¹⁵ Samtidigt fanns det även inom vissa grupper av befolkningen proportionellt sett fler exempel på personer som framgångsrikt förändrat sin sociala position. Ståndsavancemang var exempelvis betydligt vanligare bland landsbygdsallmogen (inklusive landsbygds skraddare, skomakare och hantverkare) från Nyland och Egentliga Finland än inom motsvarande grupp från landets övriga delar. Jämfört med andra tjänstemän hade

13. På finska förekommer flera termer som använts för att beskriva en motsvarande samhällskategori, bl.a. *sivistyneistö*, *oppineisto* och *lukeneisto*.

14. Waris, 'Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä', s. 232; Joutsivuo, 'Papeiksi ja virkamieheksi', s. 174.

15. Waris, 'Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä', s. 231–235; Matti Klinge, *Finlands historia 3. Kejsartiden* (Helsingfors 1996), s. 52–60, 65–73.

Anders Johan Sjögren, på bilden, och Alexander Blomqvist var skolkamrater i Borgå gymnasium. Deras vänskap bestod livet ut. Bild: Museiverket.

även en betydligt större del av universitetets lärare och tjänstemän sitt ursprung i samhällsgrupper utanför stånds elit.¹⁶

Professor Alexander Blomqvist med sina rötter inom den nyländska allmogen och familjenätverk inom stadens lägre tjänstemän och borgerskap kan således uppfattas som tämligen representativ för flera av särdragen i den finska ståndscirkulationen under det tidiga 1800-talet. Många av Blomqvists kolleger vid universitetet kunde också uppvisa motsvarande bakgrund. Två sådana personer var Blomqvists skolkamrat och gode vän, den sedermera banbrytande etnografen och språkforskaren Anders Johan Sjögren (1794–1855) och Blomqvists konkurrent

16. Waris, 'Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä', s. 217–218, 221.

och meningsmotståndare, den något yngre filosofen och förgrundsfiguren för finskhetsrörelsen Johan Vilhelm Snellman (1806–1881).¹⁷ För att vinna tillträde till kunskapseliten sökte Blomqvist, Sjögren och Snellman positionera sig både i förhållande till varandra och i förhållande till den etablerade ståndseliten som betraktade dem med en viss reservation.

Vad är bildning?

Reformerna av utbildningsväsendet i Finland efter autonomi utgjorde ett incitament till en diskussion om kunskap och utbildning. Samtidigt diskuterade man även vilken roll kunskapseliten skulle ha i samhället. Denna diskussion återfinns under motsvarande tid i många västerländska länder men förebilderna för den finska diskussionen hämtades i första hand från den tyskspråkiga världen genom det tyska begreppet *Bildung* och från Sverige. Den mest inflytelserika inspiratören för bildningstankarna var den tyske filosofen Johann Gottfried von Herder (1744–1803). I Finland blev även Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) oerhört viktig. Förutom dessa utgjorde även andra författare från den tyskspråkiga världen inflytelserika förebilder. Till de viktigaste hör författaren Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832), filosofen Wilhelm von Humboldt (1767–1835) samt pedagogen Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827). Bland de svenska författare som spelade en viktig roll för lanseringen av begreppet ”bildning” i Finland kan särskilt nämnas författaren och biskopen Esaias Tegnér (1782–1846) samt poeten, filosofen och historikern Erik Gustaf Geijer (1783–1847) – båda två lästa och omtyckta förebilder även inom den finska kunskapseliten.¹⁸

17. Se Michael Branch, 'Anders Johan Sjögren', s. 813–815 samt Matti Klinge, 'Johan Vilhelm Snellman', s. 823–831 i Henrik Knif et al. (red.), *Biografiskt lexikon för Finland II* (Helsingfors & Stockholm 2009).

18. Om det tyska begreppet *Bildung*, se t.ex. Walter Horace Bruford, *The German Tradition of Self-Cultivation. 'Bildung' from Humboldt to Thomas Mann* (London 1975); Jerrold Seigel, *The Idea of the Self. Thought and Experience in Western Europe Since the Seventeenth Century* (Cambridge 2005), s. 332–360; Raymond Geuss, 'Kultur, Bildung Wege des Bildungsbegriffs von Fichte zu Hegel. Bildung als Kunst. Fichte, Schiller, Humboldt, Nietzsche, Geist', *History & Theory* 35 (1996:2), s. 151–164. Om begreppet ”bildning” i Sverige, se Jonas Hansson, *Humanismens kris. Bildningsideal och kulturkritik i Sverige 1848–1933* (Eslöv 1999), s. 56–57; Anders Burman & Per Sundgren (red.), *Bildning. Texter från Esaias Tegnér till Sven-Eric Liedman* (Göteborg 2012), s. 11–30. Angående Finland, se t.ex. Wirilander, *Herrskapsfolk*, s. 354–355; Pertti Karkama & Hanne Koivisto (toim.), *Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta*

Till Finland kom bildningsdiskussionen på allvar vid slutet av 1810-talet. Denna tid sammanfaller med den unge Alexander Blomqvists studentår vid akademien i Åbo. Alexander Blomqvist skrev dagbok från 1813 till mitten av 1820-talet.¹⁹ Med hjälp av dessa anteckningar kan man följa den unge och tämligen fattige studentens strävanden i ljuset av den samtida bildningsdiskussionen. Blomqvist studerade den utländska litteratur där bildningsbegreppet introducerades och blev snabbt påverkad av den. Året 1817 läste han bland annat Schiller och Goethe som inspirerade honom storligen, och samma år påbörjade han även läsningen av Herders *Ideer till mennisko-historiens filosofi* som hade getts ut på svenska några år tidigare.²⁰

Inspirerad av Herder började Blomqvist uppfatta bildning som någonting mer än att för nyttyosyfte mekaniskt tillägna sig kunskap. Precis som Herder såg han bildningen som en livslång process som strävade efter en gradvis själslig och andlig förfining både hos individen och i samhället som helhet.²¹ I denna förädlingsprocess spelade kunskap och lärdom en avgörande roll. År 1819 skriver han exempelvis i dagboken om sina studieplaner och konstaterar: ”Ännu en tid bortåt skola mina studier mera riktas på en blott allmän bildning”.²² Med denna bildning tycks han alltså avse en bred och allmän förkovran i olika ämnen. För att inhämta sådan bildning arbetade och studerade Alexander Blomqvist hårt.

Alexander Blomqvist använde begreppet ”bildning” parallellt med begreppet ”upplysning”. Båda dessa begrepp använde han livet igenom

sivistyneistöstä ja älymystöstä (Helsinki 1997), s. 9–29; Kokko, ’Sivistyksen varhaista käsitehistoriaa’, s. 7–23; Heli Rantala, ’Sivistyksestä sivilisaatioon. Kulttuurikäsitys J. V. Snellmanin historiallisessa ajattelussa’, *Annales Universitatis Turkuensis C* 362 (Turku 2013), särskilt s. 64–70.

19. Alexander Blomqvists dagböcker, Coll 24:1, SBA, NB.
20. Alexander Blomqvists dagbok 6–7.7.1817 (Schiller), 7.8.1817 (Goethe), 1.10. och 9.10.1817 (Herder), Coll 24:1, SBA, NB. Herders *Ideer till mennisko-historiens filosofi* hade getts ut på svenska 1814–1816.
21. Blomqvist närmaste vän A. J. Sjögren hörde till de främsta beundrarna av Herder i Finland. Om Herders inflytande på de akademiska kretsarna i Åbo kring sekelskiftet 1800, se Pertti Karkama, *Kadonnutta ihmisyttä etsimässä. Johdatusta Johann Gottfried Herderin ajatteluun ja herderiläisyyteen Suomessa* (Helsinki 2007), s. 422–428. Enligt Karkama genomsyrades hela det bildade Europa under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet av ett slags ”herderianism” som återkommer i många av tidens texter även om direkta referenser till Herder inte alltid anges. Denna iakttagelse stämmer även väl in på Alexander Blomqvists tankar.
22. Alexander Blomqvists dagbok 22.11.1819, Coll 24.1, SBA, NB. Kursiveringen ej i originalet.

för att beskriva sådan kunskap eller lärdom som inhämtas genom studier. Till sådan kunskap hade han en grundmurat positiv inställning. Kunskap ledde till ett klarare ”förstånd” och därmed till en bättre förmåga till både moraliska och religiösa insikter. I sin dagbok funderade han i november 1819 över huruvida odlandet av förnuftet utesluter religiös tro, men kom till svaret att så inte var fallet. Tvärt om:

Det bör således vara afgjordt, att ju större sinne och förstånd en människa äger, ju mera omfattande hennes själ är, desto klarare måste hon inse naturens och religionens hemligheter, och den upplågande varma känsla för det goda och sköna, som hos högre andar ofta mera häftigt röjer sig, icke alltid bör få namn af svärmeri, hvarunder man endast borde förstå [...] af falsk upplysning härrörande nit.²³

Bildning hade på så vis en samhällsutjämnande förmåga för Alexander Blomqvist. Genom studier och inhämtande av kunskap kunde vem som helst i likhet med honom själv odla sitt förstånd och på så vis bli en nyttig samhällsmedborgare. Denna uppfattning behöll han även senare. Under hans långvariga tid som redaktör för *Finlands Allmänna Tidning* förekom begreppet ”bildning” regelbundet på tidningens sidor. I tidningens texter kan man därför spåra ett intryck av hans syn på bildning, vetenskap och utbildningsfrågor. Hur stor del av dessa texter som var skrivna av Alexander Blomqvist personligen är givetvis omöjligt att avgöra då artiklarna i allmänhet inte var signerade, men man kan åtminstone utgå från att Blomqvist som ensam redaktör för tidningen låg bakom den allmänna linjen genom sitt val av vilka texter som skulle publiceras. Han valde exempelvis ibland att återpublicera sådana artiklar om bildning som tidigare ingått i andra, företrädesvis svenska tidningar, men tog mycket sällan in material som kopplade ihop frågan om bildning med nationella målsättningar.²⁴

En genomgående tendens i *Finlands Allmänna Tidning* var att begreppet ”bildning” närmast användes i den betydelse som ”utbildning” har i dag. Bland texterna från 1830- och 1840-talen finns således flera tydliga ställningstaganden till förmån för en moderniserad skolundervisning. Tidningen ifrågasatte ofta de klassiska språken grekiska och

23. Alexander Blomqvist dagbok 26.11.1819, Coll 24.1, SBA, NB.

24. Några exempel på texter om ”bildning” ur *Finlands Allmänna Tidning*: ’Tidningar från utrikes orter. England’ (21.1.1826), ’Tidningar från utrikes orter. England’ (18.7.1834), ’Om bildning’ (publicerad 2.8.1845, ursprungligen ur svenska *Post och Inrikestidningar*), ’Tidningar från utrikes orter. Sverige’ (4.1.1845, referat av artikel ur *Svenska Minerva*).

latin som grund för undervisningen och förespråkade införandet av realskolor där de elever som inte hade för avsikt att ge sig in på universitetsbanan skulle kunna erhålla en mer praktiskt inriktad ”bildning”. Med detta avsågs således en utbildning med större fokus på elevernas kommande värv inom samhället. Utbildningen borde anpassas till de verkliga behoven i det praktiska livet för att på så vis göra eleverna bättre rustade att bli samhällsnyttiga och arbetande individer. Utgående från denna tanke förespråkade tidningen även en höjning av den allmänna folkbildningen. Tanken på folkbildningen diskuterades däremot inte på något framträdande sätt i samband med nationella kultursträvanden så som skedde i många andra samtida sammanhang.²⁵

Alexander Blomqvists tolkning av begreppet ”bildning” kan uppfattas som logiskt för en person som i likhet med honom själv sökte vinna tillträde till kunskapseliten. För en sådan person var det naturligt att betona utbildningens och kunskapens förmåga att utjämna sociala skillnader. En sådan tolkning avviker emellertid från vad som redan höll på att utvecklas till kutym under 1830- och 1840-talen. Grundtanken i den allmänna diskussionen var att ”bildning” var någonting mer än vanlig ”lärdom”. Med Sven-Eric Liedmans ord handlar det om ”föreställningen att kunskap, eller åtminstone viss kunskap förändrar eller utvecklar människan”.²⁶ Detta framgår med önskvärd tydlighet av tidens vana att titt och tätt hänvisa till vad som kallades för ”sann bildning”. Uttrycket förekommer så som tidigare har konstaterats redan i C. G. Ehrströms ofta citerade artikel ”Finska språket, betraktadt såsom nationalspråk” från 1821.²⁷ Hänvisningarna blev vanligare från 1830-talet då exempelvis Gustaf Wilhelm af Gadolin (1802–1838) vid Åbo katedralskolas examensdag den 14 juni 1830 höll ett tal om ”värdet af en sann bildning” för eleverna.²⁸ Sann bildning var någonting mer än lärdom och teoretiska kunskaper.

25. Några exempel ur *Finlands Allmänna Tidning*: ’St. Petersburg den 15 (17) Julii’ (31.7.1839: översikt av utbildningsinstitutioner i Ryssland), ’Annonce om inrättandet af en Real-skola och ett Real-gymnasium i Åbo stad’, (11.7.1840), ’Om allmän medborgerlig bildning I-II’ (19 och 22.2.1841: insändare), ’Kort översigt af tillståndet inom den politiska världen vid slutet af år 1838’ (11.1.1839).

26. Sven-Eric Liedman, *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskap* (Stockholm 2001), s. 351.

27. Ehrström, ’Finska språket, betraktadt såsom nationalspråk’.

28. Talet refererades kortfattat i *Åbo Underrättelser* 3.7.1830. Åbo katedralskola var vid denna tid tillfälligt flyttad till Raumo på grund av att skolhuset hade förstörts i Åbo brand.

Kunskapselitens plikter och sann bildning

Vad var det då som krävdes för att vinna rätten att kalla sig bildad? Svaret låg för många samhällsdebattörer i en form av moraliskt ansvar: att vara bildad innebar att inse sin egen roll för den stora helhet som var det kollektiva samhället. Individens viktigaste uppgift var att tjäna samhället som helhet, och bildningens funktion var därför att vägleda människan till denna uppgift. Ett exempel på detta kan man finna i en artikel hämtad ur *Helsingfors Morgonblad* 1845:

Ty den sanna bildningen medför alltid ett lefvande intresse för samhället, för en större eller mindre gemenskap, allt efter hvars och ens ställning, den visar alltid ett sträfvande, som går utöfver det egna lilla jagets fördelar och intressen. Egoismens brytande är den verkliga bildningens första förrättning. Må egoisten skryta med kunskaper, med färdigheter, med klokhet och så vidare; den höga, ädla bildningens namn missbrukar han likväl.[.]²⁹

Målsättningen för all bildning måste därför vara att kombinera ett mått av ”sann och ändamålsenlig upplysning” med ”verklig förädling i sedligt avseende”.³⁰ Bildningens målsättning blev på så vis att hjälpa individen att handla sedligt. Begreppet ”sedlighet” (fi. *siveellisyy*s) förknippades till en början inte med sexualmoral på det sätt som sedermera blivit vanligt.³¹ Begreppet kom att befastas som en del av den politiska retoriken i Finland genom J. V. Snellmans statslära. Snellman inspirerades i sin tur av Hegel och det tyska *Sittlichkeit*. Enligt Snellman agerar individen sedligt då han eller hon erkänner sig själv som delaktig av en bestämd kultur och aktivt försöker främja och utveckla den här kulturen i enlighet med dess historiska linje.³²

29. 'Offentlig undervisning och hemskola', *Helsingfors Morgonblad* 10.11.1845.

30. Se 'Låne-biblioteker för allmogen I', *Helsingfors Morgonblad* 6.6.1842.

31. Se Marja Jalava, 'Siveellisyydestä sukupuolisiveyteen. Th. Reinin eettinen ajattelu siveellisyyksikäsitteen murroksessa 1880–1905', Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (toim.), *Sivellisydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia* (Helsinki 2011), s. 83–104.

32. ”Ihminen toimii Snellmanin termein siveellisesti, kun hän samanaikaisesti tunnistaa olevansa tietyn kulttuurin tuotetta ja ottaa tähän kulttuurin aktiivisesti muutaman pyrkivän asenteen. Siveellinen toimija pyrkii tietoisesti jatkamaan itsensä tuottaman kulttuurin kehittymistä sen historialla perusteltuun suuntaan, radikaalisti omaan tulkintaansa tukeutuen.” Tuija Pulkkinen, 'J. V. Snellman poliittisena ajattelijana – siveellisyytensä', Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (toim.), *Sivellisydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia* (Helsinki 2011), 36–55, särskilt s. 41.

I den finska bildningsdebatten kom den finska nationen att uppfattas som den kollektiva enhet vars "sedlighet" individen förväntades främja. Den sanna bildningens uppgift blev därmed att leda individen till en insikt om vilka insatser han eller hon kunde göra för den finska kulturen, för det finska språket och för det finska folket. Den här tanken återfinns redan i de första texterna om bildning under tidigt 1800-tal. Artikeln "Om några hinder för Finlands litteratur och kultur" (1817) av J. J. Tengström (1787–1858) citeras ofta som ett av de första inläggen i diskussionen om Finlands kulturella särställning efter riksdelen. I den vände sig Tengström mot den "falska upplysning" som hade införts under Gustav III:s tid och efterlyste en ny sorts "bildning". Rätt sorts "bildning" kunde vara ett sätt att höja den allmänna kulturnivån i Finland, menade Tengström som således betraktade odlandet av bildning och finsk kultur som ett patriotiskt uppdrag för eliten.³³ Samma tanke återkommer även hos den redan citerade C. G. Ehrström:

Föreställom oss, att alla olägenheter härrörande af språkblandningen i vårt land icke funnes; att Finlands gränser skulle innesluta ett folk, hvars individer, broderligen fästade vid hvarandra genom enhet i religion, tänkesätt och modersmål skulle från bonden ända till regeringens högsta representant, i djupet af sin själ känna styrkan af detta oupplösliga föreningsband; ett folk, hvars bildade klasser icke skulle lånat egenskaper och språk från en annan nation, och derigenom blivit fremmande för sin egen, utan ursprungna från nationens egen rot skulle bära en trogen stempel af dess rena, men genom en sann bildning förädlade och förskönade individualitet.³⁴

För att den finska kunskapseliten skulle kunna handla "sedligt" måste dess medlemmar således förstå vad som utmärkte den finska nationens historiska särart och utvecklingslinje. Samma förväntningar gällde även folket som måste lära sig att uppskatta det finska framom utländska och främmande intryck. Den del av eliten som inte i fosterländsk anda visade ett passande intresse för att lära känna det finska folket och dess villkor led således enligt nationaleposet *Kalevalas* författare Elias Lönnrot av *liikaviisau* [överdriven lärdom]. En sådan bildningshögfärd var enligt Lönnrot minst lika illa som då en person ur folkets breda lager lagt sig till med *puoliherruus* [halvbild-

33. Johan Jakob Tengström, 'Om några hinder för Finlands litteratur och kultur I', *Aura* (Åbo 1817). Se även Rantala, 'Sivistyksestä sivilisaatioon', s. 64–70.

34. Ehrström, 'Finska språket, betraktadt såsom nationalspråk'.

ning, bokstavligen 'halvherremannaskap']. Sådant var enligt Lönnrot en form av falsk bildning.³⁵

Bildningsdebatten fick således redan från början fosterländska och patriotiska drag. Jani Marjanen har visat att begreppet "patriotism" introducerades i det offentliga språkbruket i Finland under 1810-talet och användes för att väcka en nationell politisk identitet i Finland efter separationen från Sverige. I den tidiga patriotismretoriken sammanföll främjandet av den finska nationen med främjandet av det finska språket och kulturen. Nationen skulle enligt Marjanen vara "som en individ, en enhet som skulle utvecklas".³⁶ Som Risto Alapuro har konstaterat kan bildningsfrågan uppfattas som elitens försök att ge sig själv ett fosterländskt uppdrag. För den bildade fenomanska eliten blev "folket" ett historiskt subjekt i vars namn eliten hade mandat att handla:

Nationalismi antoi kansalle tehtävän ja sen aktivistit toimivat kansan nimissä tehtävän toteuttamiseksi. Omaa erityistä korkeakulttuurista ja valtiollista historiaa Suomella ei ollut, mutta Suomen *kansalla* saattoi olla historia, niin kuin Yrjö-Koskinen päätteli, ja siihen voitiin kytkeä isänmaakäsitys, niin kuin Runeberg teki.³⁷

Det moraliska ansvar som utgjorde kärnan i "sann bildning" handlade alltså om att se sitt ansvar mot den nationella kulturen och det finska språket. Arbetet för den finska kulturen samt ibruktagandet av det finska språket som kulturspråk började därmed framstå som den bildade kunskapselitens särskilda uppdrag. Kort sagt: en sant bildad människa var patriot och (finsk)nationellt sinnad.

Falsk upplysning och en akademisk konflikt

Kravet på "sann bildning" innebar att bildningsbegreppet också kunde användas för att hävda sig gentemot konkurrenter inom kunskapseliten. Detta märks i det sätt på vilket kontrasten mellan "sant" och "falskt"

35. Pertti Karkama, *Kansakunnan asialla. Elias Lönnrot ja ajan aatteet* (Helsinki 2001), s. 92–95.

36. Jani Marjanen, *Den ekonomiska patriotismens uppgång och fall. Finska hushållningssällskapet i europeisk, svensk och finsk kontext 1720–1840* (Helsingfors 2013), se s. 214–234, citat s. 227.

37. "Nationalismen gav folket en uppgift och dess aktivister agerade i folkets namn för att uppfylla uppgiften. Finland hade inte någon egen högkultur eller historia så som stat, men det finska folket kunde ändå ha en historia, så som Yrjö-Koskinen menade, och till denna kunde man ansluta en föreställning om ett fosterland, så som Runeberg gjorde." Risto Alapuro, *Suomen älymystö Venäjän varjossa* (Helsinki 1997), s. 142.

framhävdes inom ramen för bildningsdebatten. Redan J. J. Tengström hänvisade så som redan framgått till skillnaden mellan ”falsk upplysning” och ”sann bildning”. Ett motsvarande sätt att skilja på sant och falskt förekommer även i flera andra sammanhang. ”Falsk bildning”, förklarade exempelvis tidningen *Helsingfors Morgonblad* år 1842, ”är grann och ytlig fernissa” som inte stämmer överens med innehavarens sociala ”villkor och behof”. Sådan bildning är därför ”alltid överflödig, och oftast (isynnerhet för [de] lägre klasserna) rent förderflig”, menade tidningen.³⁸

Falsk bildning framstod således närmast som överdriven belästhet och lärt pedanteri på en nivå som gick utöver vad som förväntades, i synnerhet inom de lägre samhällsgrupperna. På så sätt framträder ett mönster där ordet ’upplysning’ associerades med kunskap, vetande och lärdom, medan ’bildning’ förknippades med de moraliska och etiska insikter som beskrivits i föregående avsnitt.³⁹ För att framstå som bildad räckte det alltså inte att enbart besitta ett rikt mått av upplysning och lärdom. Ett exempel på detta kan man finna i en akademisk dispyt mellan J. V. Snellman och Alexander Blomqvist.

Bakgrunden till konflikten kan sökas i en händelse som aktualiserade bildningsdebatten inom universitetet. Även om bildningsfrågan vid slutet av 1830-talet redan flitigt diskuterades i många olika sammanhang så hade begreppet inte ännu blivit en del av den officiella universitetsretoriken. Enligt de nya statuterna för Kejsarliga Alexanders-Universitetet som fastställdes 1828 var det universitetets uppgift att förkovra vetenskap och de fria konsterna i Finland samt utbilda studenterna i egenskap av blivande statstjänstemän. Universitetets examen skulle fastställa studenternas ”kunskap” i relevanta ämnen och ”skicklighet” i praktiska färdigheter i anslutning till dessa. Universitetets ansvar handlade således om att utbilda kunniga och skickliga tjänstemän för kejsarens och fosterlandets behov. Ordet ”bildning” förekom däremot inte över huvud taget i de nya statuterna.⁴⁰

38. ”Låne-biblioteker för allmogen”, *Helsingfors Morgonblad* 6.6.1842.

39. För ”falsk upplysning” se t.ex. ’Reflexioner och anmärkningar i anledning af uppsatsen Skolorne’, *Helsingfors Morgonblad* 8.4.1841; ’Andreas Halinius’, *Borgå Tidningar* 10.4.1844; ’Folkskolan’, *Helsingfors Tidningar* 17.4.1850.

40. Se *Statuter för kejsarliga Alexanders universitetet i Finland* (Sankt Petersburg 1829), Cap. 1 (Allmänna stadganden) § 1; *Författning angående examina som till vinnande af inträde i civil tjenst i Finland bör afläggas* (Sankt Petersburg, 1829), §8 och §18.

Universitetet undvek således att i sina statuter ta ställning till bildningsdebatten och det nationella projektet. Enligt statuterna var det universitetets främsta målsättning att ”dana” Finlands ”ungdom till skicklighet för Kejsarens och Fäderneslandets tjänst”.⁴¹ Men även om ”fäderneslandet” således framställdes som det samhälle som utbildningen tjänade till att utveckla, handlade det ändå i första hand om den rådande samhällsordningen. Universitetsledningen strävade liksom den övriga samhällseliten efter att undvika politiska kontroverser och uppmuntrade därför studenterna till opolitiska fritidssysselsättningar såsom musik och litteratur. Kunskaper i folkspråket finska uppfattades som nyttigt för blivande tjänstemän, och därför var det av administrativa skäl inte fel om studenterna även inhämtade färdigheter i detta språk, men universitetsledningen ville ändå undvika de politiskt färgade diskussionerna om bildningens förhållande till nationen som kunde få studenterna att ifrågasätta det akademiska systemet.⁴²

Dessa idéer ville emellertid den unge J. V. Snellman som nyligen utsetts till docent i filosofi ifrågasätta genom tre föreläsningar som han hade planerat inför vårterminen 1837. Föreläsningarna som bar rubriken *Om den akademiska frihetens sanna natur och väsen*, förbjöds dock av universitetets rektor. Kontroversen fick Snellman att publicera ytterligare en text kring ämnet, pamfletten *Om det akademiska studium* (1840). I de här texterna definierade Snellman ”bildning” som summan av flera olika färdigheter: förutom teoretisk kunskap och praktisk skicklighet handlade det även om en viss nivå av ”sedlighet” i förhållande till det kollektiva samhället och nationen.⁴³ Snellmans betoning av fosterländskheten var således en annan än den officiella universitetsledningens. Båda två betonade visserligen kunskap och skicklighet som ett medel för individen att bli samhällsnyttiga medborgare, men Snellman ville att universitet också skulle fostra sina studenter till ”sedlighet”. Med sina inlägg i debatten ville han således diskutera universitetets ansvar gentemot den finska nationen.

41. *Statuter för kejsarliga Alexanders universitetet i Finland*, Cap. 1, § 1.

42. Matti Klinge, *Ylioppilaskunnan historia I, 1828–1852. Turun ajoista 1840-luvun aktivismissiin* (Helsinki 1978), s. 56.

43. Johan Vilhelm Snellman, 'Om den akademiska frihetens sanna natur och väsen' [1837], *Samlade skrifter IX* (Helsingfors 1894), s. 159–185; Johan Vilhelm Snellman, 'Om det akademiska studium' [1840], *Samlade skrifter I* (Helsingfors 1894), s. 394–426.

Föreläsningarna *Om den akademiska friheten* visar på Snellmans önskan att göra bildningsdebatten aktuell inom universitetet. Han vände därför även sin kritik mot sådana akademiska kolleger som enligt hans uppfattning representerade en felaktig bildningssyn. Med sin klassiska lärdom om grekisk litteratur och antika språk samt sin kosmopolitiska världsbild personifierade Alexander Blomqvist svårligen de nationella bildningssidealer som Snellman efterlyste. Den bildningssyn som Blomqvist gav uttryck för både i sin dagbok och i *Finlands Allmänna Tidningar* påminde därtill om den etablerade bildningssynen inom universitetets ledning. Det var därför knappast förvånande att Snellman provocerades av Alexander Blomqvist. Därför behövdes det bara en trängd social situation för att få Snellman att reagera.

Alexander Blomqvist utsågs till professor i lärdomshistoria 1838. Med tanke på professuren publicerade han sin doktorsavhandling *De principio methodi ethnographicæ in Historia litteraria universali adhibendæ schediasma* [Om tillämpningen av den etnografiska metodens principer på den allmänna litteraturhistorien, 1838]. Med denna avhandling tog den tidigare informatorn, tidningsmannen och bibliotekstjänstemannen det slutgiltiga steget in i den akademiska eliten. I avhandlingen hänvisade Blomqvist till Georg Wilhelm Friedrich Hegel och dennes historiefilosofi.⁴⁴ På så vis kom han av allt att döma helt oavsiktligt att hamna i konflikt med Snellman. På ytan handlade dispyten om tolkningar av Hegel, men i grunden anar man även en konkurrenssituation som handlade om prestige och social position inom kunskapseliten samt en konfrontation mellan de nationella och universella bildningssidealer som Snellman och Blomqvist representerade.

I sin avhandling utgick Blomqvist från en klassisk humanistisk tradition där den antika grekiska litteraturen stod i centrum. Samtidigt innehöll den även en universell bildningssyn som retade Snellman. Av Hegel tillägnade sig Blomqvist tanken att det fanns en ”världsande” (*Weltgeist*) som påverkade de enskilda nationernas utveckling så att de med tiden följde ungefär samma utvecklingsbanor. Med utgångsläge i denna tanke framhöll Alexander Blomqvist sin övertygelse om

44. Alexander Blomqvist, *De principio methodi ethnographicæ in historia litteraria universali adhibendæ schediasma* (Helsingfors 1838). Blomqvists avhandling har även publicerats på finska, se Alexander Blomqvist, 'Etnografisen metodin periaatteesta yleisessä kirjallisuudenhistoriassa', Yrjö Varpio (toim.), *Yksi puu, kaksi taivasta. Suomalaisia kirjallisuusväitöskirjoja 1833–1847* (Helsinki 1996).

att det nationella bör studeras för att vinna insikter om det allmänmänskliga eller universella.⁴⁵ Alexander Blomqvists betoning av det universella snarare än det nationella var typisk för hans tankevärld. I sina dagboksanteckningar hade han redan under 1820-talet dryftat behovet av att inkludera, snarare än exkludera för att på så vis i det polyfona finna det universella och allmänmänskliga. Han betonade därför vikten av tolerans och öppenhet. År 1820 skrev han i sin dagbok: ”Menniskan bör i alla afseenden sträfva till medelpunkten till det högsta, så i Religion som i Philosophie och konst.” En människa som på detta sätt hade nått ett sådant högre tillstånd skulle enligt Alexander Blomqvist förstå att variation är en nödvändig förutsättning för att i längden uppnå det stora målet: det goda. Hon skulle således inse att ”[ö]fverallt är tolerans nådig” och ”intolerans otillbörlig”.⁴⁶ En sådan attityd passade väl för en person som i likhet med Blomqvist sökte vinna tillträde till ståndselitens kretsar.

Förutom en klassisk humanistisk lärdom representerade Blomqvist i likhet med den ståndselit som han sökte bli delaktig av även en kosmopolitisk världsbild. Sådana intressen tydde emellertid på ett bristande intresse för det finska, ansåg Snellman som redan ett år tidigare hade kritiserat Blomqvists redaktörsinsatser för *Finlands Allmänna Tidning* i det första häftet av *Spanska Flugan*. Enligt Snellman rapporterade *Finlands Allmänna Tidningar* i detalj om andra länders politiska utveckling, men underlät helt och hållet att kommentera situationen hemma i Finland. ”[Ä]r vårt land så fattigt på nya nyttiga inrättningar, att [...] härutinnan icke funnes mycket att omförmäla?”, frågade sig Snellman som även kritiserade tidningen för att underlåta att rapportera om situationen i Ryssland och om mer kontroversiella politiska reformer i utlandet. Intresset för fädernelandet och dess situation inom ramen för det ryska riket framstod för Snellman som viktigare än utrikesnyheter av mera allmän art. Blomqvists vana att vidlyftigt rapportera om händelser i Spanien och det Ottomanska riket uppfattade Snellman således som ett tecken på bristande fosterländskhet.⁴⁷

45. Blomqvist, *De principio methodi ethnographicae in historia litteraria universali adhibendae schediasma* (Helsingfors 1838). Se även Huhtanen, ’Libertatem animi esse fundamentum humanae naturae’, s. 56, 63–65.

46. Alexander Blomqvists dagbok 24.2.1820, Coll 24.1, SBA NB.

47. [J. V. Snellman], ’Tidnings revue’, *Spanska flugan* I (Helsingfors 1839), s. 63–65.

I det andra häftet av den litterära tidskriften *Spanska flugan* (1840) framförde Snellman därför en svidande kritik mot Blomqvists avhandling.⁴⁸ Snellman vände sig särskilt mot Blomqvists uppfattning om att den nationella kulturen och litteraturen endast var ett förstadium i mänsklighetens utveckling mot en universell vetenskap och lärdom.⁴⁹ Pertti Karkama som har diskuterat Snellmans syn på litteraturens betydelse för den nationella kulturen, menar att recensionen av Blomqvists avhandling var Snellmans första betydande ställningstagande i en fråga som han sedermera skulle återkomma till många gånger. Snellman uppfattade litteraturen som betydelsefull för den process genom vilken nationalstater uppstår och menade att därför borde även intresset för den nationella kulturen vara självklart för var och en.⁵⁰ I artikeln ”Hvad nationell bildning är” som ingick i *Saima* 1845, utryckte han saken på följande sätt:

Hvar och en finner det naturligt, att menniskan älskar det land, der hon skådat dagens ljus, fostrats, njutit och lidit aflifvets vexlande fröjder och sorger. Men ännu naturligare är det, att hon älskar den andliga tillvaro, som blifver hennes egen, sin nations sätt att tänka och handla, sitt fäderneslands språk, sed, lagar, med ett ord sitt folks historia och dennas arf åt den tid, på hvilken hon lefver. Utan en sådan kärlek är äfven individens bildning lösryckt från den rot, som närar densamma och ger förmåga att bära frukt, att bidraga till den menskliga kulturens utveckling[.]⁵¹

Snellman uppfattade således sannolikt Blomqvists intresse för grekisk litteratur och för en kosmopolitisk humanism som ett ointresse för den finska kulturen. Han förkastade visserligen inte hela Alexander

48. [J. V. Snellman], 'Alexander Blomqvist. De principio methodi ethnographicae in historia litteraria universali adhibendae schediasma', *Spanska flugan* II (Helsingfors 1840), s. 1–10. Se även Heinrichius, 'Några uttalanden om J. V. Snellman', s. 411.

49. Snellman, 'Alexander Blomqvist. De principio methodi ethnographicae'. Om Snellmans syn på "bildning" som en process, se Rantala, *Sivistyksesä sivilisaatioon*, s. 70–84. Enligt Juha Manninen ansåg Snellman inte att patriotism och fosterländskhet var helt och hållet oförenlig med en universell kosmopolitism. Även om nationella intressen var centrala för Snellman, ansåg han att även universella mänskliga frågor måste beaktas. Enligt Snellman kunde emellertid inte universella mänskliga rättigheter och andra globala värderingar ensamma tillåtas styra politiken. Juha Manninen, "...järkevää politiikkaa on se, että kansakunnan etu olisi ihmiskunnan etu" eli miten tarkastella J. V. Snellmanin ajattelun kehittymistä', Ilkka Niiluoto & Risto Vikko (toim.), *J. V. Snellman – filosofi ja valtio-oppinut* (Helsinki 2006), s. 45–114, särskilt s. 98–102.

50. Pertti Karkama, *J. V. Snellmanin kirjallisuuspolitiikka* (Helsinki 1989), s. 22–25, 95–109.

51. [J. V. Snellman], "Hvad nationell bildning är", *Saima* 1845:2 (9.1.1845).

Blomqvists arbete men kritiserade ändå hårt den jämförande litteraturkritiska metod som Blomqvist använde. Blomqvists försök att visa hur enskilda kulturer hänförde sig till ett större allmänmänskligt system, framställde Snellman som en brist på fokus och en oförmåga att begränsa sin studie på ett adekvat sätt. Han hävdade att Blomqvist inte höll sig till saken och bara försökte framhäva sin egen lärdom genom att välja sina exempel från flera olika kulturer. En sådan vidlyftighet betecknade den tio år yngre Snellman som ett nybörjarfel hos Alexander Blomqvist. Snellman avslutade därför sin recension med att ifrågasätta Blomqvists kompetens som vetenskapsman. ”Rec[ensenten] anse Förf[attaren]s arbete [---] mera vittnande om en nybörjares käckhet och brist på hållning, än om den utbildade vetenskapsmannens sans och noggrannhet”, konkluderade Snellman som på så vis även antydde att Blomqvist närmast försökte bevisa sin egen lärdom.⁵² Sann bildning innebar enligt Snellman någonting helt annat än lärda kunskaper om världslitteraturen och praktiska färdigheter i det grekiska språket.

Men trots att Blomqvist representerade en bildningssyn som Snellman ifrågasatte skulle han kanske inte ha gått så hårt ut mot Blomqvist om det enbart handlat om en avvikande uppfattning. När Blomqvist refererade till Hegel gjorde han emellertid också intrång på Snellmans särskilda specialområde. I sin doktorsavhandling *Dissertatio academica absolutismum systematis Hegeliani defensura* (1835) hade Snellman behandlat Hegels filosofiska system, och då han några år tidigare, år 1835, installerades som docent vid Kejsarliga Alexanders-Universitetet drog han sig inte för att i sin första föreläsning geniförklara sin läromästare.⁵³ På så vis framhöll han givetvis även sin egen position som den store läromästarens uttolkare och sökte etablera sig själv som den stora Hegel-auktoriteten i Finland.

Vid tiden för Blomqvists avhandling år 1838 befann sig Snellman så som redan konstaterats i en trängd situation. Det föregående året

-
52. Snellman, 'Alexander Blomqvist. De principio methodi ethnographicae', s. 1–10. Blomqvists avhandling har även senare framhållits som ett exempel på den något eklektiska blandning av idéer och läror som präglade finsk humaniora under denna tid. Se Karkama, *Kadonnutta ihmisyttä etsimässä*, s. 480.
53. Juha Manninen, 'Snellman ja myöhäisromantiikka', Simo Knuutila, Juha Manninen & Ilkka Niiniluoto (toim.), *Aate ja maailmankuva. Suomen filosofista perintöä keskiajalta vuosisadallemme* (Porvoo 1979), s. 142.

hade hans föreläsningar *Om den akademiska frihetens sanna natur och väsen* just blivit förbjudna. Samtidigt var han även så som kurator för nordösterbottniska studentavdelningen indragen i en annan tvist med universitetets ledning vilket medförde att han avstängdes från sin docentur för ett halvt års tid. När Snellman besvarade sig till hovrätten dömdes han i stället till 100 dalers böter.⁵⁴ Blomqvists avhandling publicerades således i ett ögonblick då Snellmans egen akademiska situation var svårt trängd. Samtidigt utmanade han med sin tolkning även den position som Hegel-auktoritet som Snellman höll på att skapa för sig själv. Snellmans recension av Blomqvists avhandling kan således även uppfattas som ett försök att profilera sig gentemot konkurrensen från en äldre akademisk kollega.⁵⁵

I egenskap av anonym recensent lyckades Snellman i själva verket både kritisera Blomqvist och lyfta fram sig själv. Det var måhända inte helt ovanligt att en nybörjare begick misstaget att i sin inledning försöka sammanföra hela sin lärdom, menade Snellman således aningen näsvist i sin recension och tillade i en fotnot: ”Ett eminent exempel [på detta] framter en för några år sedan utkommen disertation, ’Absolutismum Systemis hegeliani defensoria’, hvars författare inom fyra sidor sammanträngt hela Hegels system”. En dylik ambition kunde emellertid förväntas hos en nybörjare, hävdade Snellman, som i själva verket här bedömde sin egen avhandling om Hegel.⁵⁶ På det här sättet kunde han inte bara kritisera Blomqvist för att försöka skryta med sin lärdom utan också lyfta fram sig själv som föregångare inom Hegel-forskningen.

Kritiken mot Blomqvist handlade således givetvis om filosofiska argument, men kanske lika mycket om Snellmans behov av att hävda sin egen auktoritet. För det ändamålet hänvisade Snellman till idéer om sann bildning respektive falsk upplysning som redan höll på att befästas. Ett exempel på detta kan man hämta ur *Åbo Tidningar* som år 1848 tog itu med att definiera skillnaderna mellan ”sann” och ”falsk bildning”. Medan en sant bildad person talar anspråkslöst och endast

54. Klinge, *Ylioppilaskunnan historia* I, s. 59–63. Se även Heinricius, ’Några uttalanden om J. V. Snellman’, s. 410–411.

55. För en utförligare beskrivning om skillnaderna mellan Blomqvist och Snellmans argumentation, se Huhtanen, *Libertatem animi esse fundamentum humanae naturae*, s. 78–117.

56. Snellman, ’Alexander Blomqvist. De principio methodi ethnographicae’, s. 1.

om de saker hon känner till, döljer den falskt bildade (eller ”halvbildade”) med hjälp av ”skrytsamt och mångordigt väsende” en ”total brist på sakkännedom och frånvaro af all tanke”, ansåg tidningen. Vidare skiljer sig den sanna och den falska bildningen från varandra på så sätt, att ”den förra hvill vara hvad hon är, den senare hvill synas vara hvad hon icke är”.⁵⁷ Orden gav återklang åt de anklagelser som Snellman riktade mot Alexander Blomqvist.

Fennofilin som strategi?

Snellmans kritiska inställning gentemot Blomqvist kan delvis förklaras med att den förstnämnde tillhörde en annan generation än den tio år äldre konkurrenten. Men Snellmans sätt att kritisera Alexander Blomqvist väcker också frågan om den nationella bildningssynen även kan uppfattas som en strategi som hjälpte olika skikt av kunskapseliten att hävda sig i konkurrensen med andra medtävlare. Som en jämförelse kan man därför studera Blomqvists skolkamrat och gode vän Anders Johan Sjögren. Blomqvists och Sjögrens gemensamma utgångspunkt var att utbildningen möjliggjorde en uppåtgående ståndscirkulation.⁵⁸ Sjögrens bildningsresa förde dock ännu längre än kamratens: den medellöse skomakarsonen slutade sina dagar som medlem av den ryska Vetenskapsakademien och första chef för akademins etnografiska museum i S:t Petersburg. Han blev känd som en banbrytare inom den finska språk- och folklivsforskningen.⁵⁹

Så som Heikki Kokko påpekat saknade det finska språket ännu under början av 1800-talet begrepp för de svenska orden ”civilisation” och ”kultur”. Då begreppet *sivistys* togs i bruk kom det således att avse ”bildning” men också ”kultur” och ”civilisation” i en vidare bemärkelse.⁶⁰ För en nykomling inom kunskapseliten framträdde denna dubbelbetydelse givetvis på ett synnerligen konkret sätt. En bred allmän-

57. 'Några ord om bildning i allmänhet och om vår tids i synnerhet II', *Åbo Tidningar* 22.1.1848.

58. I slutet av århundradet framträdde de personer som med utbildningens hjälp hade avancerat socialt som en egen arketyp i den skönlitterära romanen. Se Lea Rojola, 'Sivistyksen ihanuus ja kurjuus. Suomalaisen nousukkaan tarina', Kukku Melkas et al. (toim.), *Läpikulkuihmisiä. Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa* (Helsinki 2009), s. 10–15.

59. Branch, 'Anders Johan Sjögren', s. 813–815. A. J. Sjögrens dagböcker, A. J. Sjögrens arkiv, Coll. 209, NB.

60. Kokko, 'Sivistyksen varhaista käsitehistoriaa'.

bildning och mångsidiga språkkunskaper kunde för en ung man från anspråkslösa förhållanden bli ett kulturellt kapital som kunde omsättas under en uppåtgående ståndresa. De upplevelser som Blomqvist, Sjögren, Snellman och andra nykomlingar inom kunskapseliten delade genom sin position någonstans mellan elit och folk hade mycket gemensamt. De innebar ofta att personer med motsvarande bakgrund gärna sökte sig till varandra så som vännerna Blomqvist och Sjögren gjorde, men det gav också upphov till en form av social konkurrens där det gällde att vinna fördelar och säkra sin position.

Alexander Blomqvist lyckades tack vare sina flitiga studier erhålla en plats som informator för greve C. E. Mannerheims barn. Genom denna position kom han att vistas i ett av landets mest välbeställda hem. Samtidigt kom han i kontakt med personer som han sannolikt annars aldrig skulle ha haft något samröre med och erhöll en välvilligt inställd framtida beskyddare ur samhällseliten.⁶¹ För Blomqvist öppnade bildningen i konkret bemärkelse dörren till de kretsar där ”civilisation” och ”kultur” odlades. Den sociala bakgrunden som fattig informator i ett högre ståndshem kan åtminstone delvis förklara Alexander Blomqvists bildningssyn men också hans inställning till den vaknande fennofilin och det finska språket.

Intresset för den finska kulturen och det finska språket hade vaknat inom de akademiska kretsarna i Åbo under slutet av 1700-talet.⁶² Till Alexander Blomqvists närmaste krets hörde förutom Sjögren också poeten Abraham Poppius (1793–1866) som även han var en skolkamrat från tiden vid Borgå gymnasium. Poppius studerade historia och finska språket och stod vid den här tiden redan liksom Sjögren i kontakt med bland andra C. A. Gottlund (1796–1875) och A. I. Arwidsson (1791–1858). Men trots att Alexander Blomqvist under sin studietid i Åbo rörde sig i de akademiska kretsar där den kulturella fennofilin och nationalitetstanken först väcktes, finns det inga spår av några sådana intressen i hans efterlämnade dagboksanteckningar. Medan Anders Johan Sjögren vid denna tid redan hade gjort sina första forskningsresor i Ingermanland (1816–1817) och kommit i kontakt med Kalevalarunorna finns det i dagböckerna inga som helst tecken på att även

61. Westermarck, *Elisabeth Blomqvist* I, s. 18.

62. Se Juha Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta* (Helsinki 2000).

Blomqvist skulle ha fattat intresse för detta material.⁶³ Även om Sjögrens och Blomqvists bakgrund således påminde mycket om varandra fanns det också rum för olikheter mellan dem.

Blomqvists universalism och Sjögrens fennofil kan tolkas som två olika sätt att profilera sig. Sjögren kunde tack vare sitt finska modersmål ta fasta på det nyvaknade intresset för det finska språket och kulturen för att skapa sig en karriär. För honom var det klokt att ansluta sig till de nya fennofila strömningarna. Entusiasmerad av tidens intresse för folkpoesi och folkkultur kunde han tack vare sina finska språkkunskaper börja samla in finsk folkpoesi i Ingermanland och Karelen. För Blomqvist, som inte hade finskan som modersmål, tedde sig språkfrågan emellertid annorlunda. Eftersom han av allt att döma saknade djupare kunskaper i det finska språket hade han inga förutsättningar att liksom Sjögren intressera sig för finsk folkkultur under en tid då det inte ännu fanns några tillgängliga översättningar av den finska folklitteraturen. Tack vare sina i övrigt mångsidiga språkkunskaper kunde Blomqvist däremot fokusera på ett jämförande forskningsgrepp.⁶⁴ Det blev därför naturligt för honom att framhäva mångsidiga språkkunskaper samt en klassisk humanism och lärdom. Senare försvarede han därför ofta i sina brev till Sjögren svenskans ställning som kultur- och lärdomsspråk i Finland.⁶⁵

Å andra sidan kan man givetvis invända att bristande kunskaper i finska språket i sig inte var något hinder för fennofila intressen under den här tiden. Bland den tidiga nationella rörelsens förgrundsgestalter var det många som inte behärskade finskan fullständigt. Även J. V. Snellmans kunskaper i finska var exempelvis till en början tämligen bristfälliga. Varför satsade Blomqvist då inte på att odla fennofila intressen genom studier? Svaret handlar antagligen om att utbildning, och därigenom även språk, för Blomqvist var en strategi som kunde hjälpa honom att glänta på dörren till de finare salongerna trots hans

63. Branch, 'Anders Johan Sjögren'; Kalevi Kalemaa, 'Abraham Poppius', *Kansallisbiografia*, <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2934/>, 2006. I november 1816 nämner Blomqvist exempelvis hur han tillbringat kvällen hos Sjögren som läst upp ett "märkvärdigt brev" från Gottlund, som vistades i Uppsala. Brevets märkliga innehåll föranledde emellertid inga som helst kommentarer i dagboken. Se Alexander Blomqvists dagbok 15.11.1816, Coll 24:1, SBA, NB.

64. Om Blomqvists respektive Sjögrens bakgrund, se Häkli, 'Alexander Blomqvist', s. 101–102 och Branch, 'Anders Johan Sjögren', s. 813–815.

65. Heinricius, 'Några uttalanden om J. V. Snellman', s. 416–417.

blygsamma bakgrund. Studier i tyska, franska, grekiska och latin – språk som Blomqvist redan behärskade kring år 1817 – kunde garantera lärarutkomster och möjligheter till ett socialt avancemang för en fattig student utan familjenätverk att falla tillbaka på. Strategiskt sett var det alltså bättre att satsa på detta. Att lära sig finska vid denna tid skulle däremot endast ha tagit upp tid som Blomqvist säkert insåg att han kunde använda på ett förnuftigare sätt. För den fattiga studenten från enkla förhållanden framstod studier i finska med största sannolikhet som en fritidssysselsättning för personer med en etablerad samhällsställning.

Förutom Blomqvist och Sjögren fanns det så som redan konstaterats också många andra personer som konkurrerade om att vinna tillträde till kunskapseliten och huvudstadens akademiska och politiska kretsar. Ett flertal sådana personer fanns bland den nationella rörelsens förgrundsfigurer. Förutom den unge skepparsonen J. V. Snellman, kan man även nämna exempelvis J. L. Runeberg, Elias Lönnrot och Paavo Tikkanen.⁶⁶ I den tidigare forskningen om fennofilin och den nationella rörelsen har det funnits en tendens att undvika sociala förklaringsmodeller liksom den ovanstående, för att i stället betona den idealistiska patriotism som inspirerade den finska bildningsdiskussionen. Pertti Karkama har exempelvis apropå Elias Lönnrot konstaterat att den finska bildningsdiskussionen handlade om ideal och att Lönnrot var genuint intresserad av det finska folkets väl och ve. Karkama ser därför inte någon orsak att betrakta Lönnrots verksamhet som ett försök att hävda social position.⁶⁷

Men även om det inte finns anledning att ifrågasätta det genuina eller uppriktiga i de känslor och ideal som inspirerade många av de personer som genom sina insatser deltog i det finska nationsbygget under det tidiga 1800-talet, så finns det heller inte orsak att helt utesluta de sociala förklaringsmodellerna.⁶⁸ I Blomqvists brev till Sjögren

66. Se Raija Majamaa, 'Elias Lönnrot', s. 569–576 samt Matti Klinge, 'Johan Ludvig Runeberg', s. 735–741 och Jyrki Vesikansa, 'Paavo Tikkanen', s. 906–908 i Henrik Knif et al. (red.), *Biografiskt lexikon för Finland II* (Helsingfors & Stockholm 2009), se särskilt s. 570, 736, 906.

67. Karkama *Kansakunnan asialla*, s. 91–92.

68. Jfr t.ex. Joachim Mickwitz, 'Konst som socialt och politiskt symbolgods. Bildkonst, teater, litteratur och musik i Norden under den "borgerliga revolutionens" tidevarv' i J. Strömberg, & H. Svan (red.), *HLS 72* (Helsingfors 1997), s. 17–23.

finns exempelvis uttryck för att han redan under 1840-talet uppfattade finskan som ett sätt att särskilja sig och hävda sig mot konkurrenter. I ett av sina brev till Sjögren skriver han sålunda: ”Det löjligaste af allt är att våra ifrigaste Fennomaner själfva känna Finska språket ganska illa [...]. Men detta är ett medel att göra, om icke just lycka, så åtminstone uppseende.”⁶⁹ Även om det givetvis är omöjligt att dra några generella slutsatser om språkstrategier och bildningssyn utgående från några enskilda fall, vill jag därför ändå med dessa iakttagelser peka på ett intressant tema för fortsatt forskning.

En långvarig dispyt

Det är föga förvånande att den svidande kritik som Snellman riktade mot Alexander Blomqvists avhandling gav upphov till en långvarig akademisk fientlighet. Blomqvist uppfattade att Snellman hyste ett personligt agg mot honom men han kunde inte förstå varifrån dessa känslor härstammade. I ett brev till sin vän A. J. Sjögren skrev han: ”Utom all fråga är det, att han har någonting personligt mot mig, och jag hvet icke huru jag skulle hafva sårat honom, då jag knappt hvet mig hafva talat vid honom – ytterst obehagligt är det i alla fall”. Några år senare fortsatte han igen, denna gång allt mer sårat: ”Han [Snellman] skulle gärna vilja vara diktator i snillets värld”.⁷⁰ Men även om Blomqvist kanske inte själv uppfattade saken på det viset, så kan man hävda att han själv och hans närmaste vänner och kolleger inom universitetet representerade en typ av bildningsideal som allt mer fick stå tillbaka för den nationellt betonade bildningssyn som Snellman representerade.

Alexander Blomqvists död 1848, innan den egentliga folkbildningsdebatten kom i gång från och med 1850-talet, innebar att han aldrig blev någon särskilt synlig konkurrent till den betydligt mer långlivade Snellman vars mest inflytelserika verksamhetsperiod ännu låg framför honom. På grund av sitt synliga deltagande i bildningsdebatten kom Snellman med tiden att framstå som en verklig galjonsfigur för de finsknationella bildningsidealen. Han verkade under en kort tid som t.f. professor i pedagogik vid universitetet i Helsingfors i mitten

69. Brev från Alexander Blomqvist till A. J. Sjögren 28.9.1845, citeras i Heinricius, 'Några uttalanden om J. V. Snellman', s. 417.

70. Brev från Alexander Blomqvist till A. J. Sjögren (19.10.1840 och 31.12.1843) citeras i Heinricius, 'Några uttalanden om J. V. Snellman', s. 412, 415.

av 1850-talet. Han utsåg även i praktiken sin efterföljare på denna post, den före detta gymnasielektorn Zacharias Joachim Cleve (1820–1900) från Kuopio. I egenskap av akademisk lärare och läroboksförfattare kom Cleve att sprida Snellmans syn på bildningen till flera generationer av blivande pedagoger. Snellmans syn på bildningen dominerade därför den finska diskussionen om pedagogiska frågor, men också den mer allmänna diskussionen om kunskapens och vetenskapens roll i samhället under en lång tid.⁷¹

Både Snellman och den Hegelianska tradition som han representerade kom enligt Tuija Pulkkinen att påverka uppkomsten av den politiska offentligheten samt medborgarsamhället i Finland på bred front. Individens plikter mot samhället och nationen kom därmed att få en framträdande ställning i retoriken kring medborgarsvar och den bildade elitens uppgift.⁷² Den finska bildningsdiskussionen knöts tidigt till en politisk agenda som handlade om att lyfta fram Finland som en nationell kulturenhet. Att vara ”bildad” började på så vis innebära någonting helt annat än ett neutralt besittande av kunskap, utbildning eller lärdom. Risto Alapuro har apropå den bildade elitens förhållande till det finska folket talat om en nationellt präglad ”medborgarreligion” (*kansalaisuskonto*) som hade sin förklaring i den specifika kulturella och politiska situationen i landet under autonomins tid.⁷³

Association till tro och religiösa föreställningar är träffande så tillvida att synen på bildningen hela tiden blev snävare och mer dogmatisk under loppet av 1800-talet. Det är ingen slump att föreställningen om ”sann bildning” ofta ställdes mot ”falsk upplysning” i en dikotomi där det ena framstod som moraliskt beundransvärt medan det andra uppfattades som någonting vilselett, självupptaget och skrytsamt. Bildningen förvandlades så som exempelvis Tatu Leskinen och Laura-Kristiina Moilanen har visat till ett fennomanskt projekt och ett återkommande tema i både den finsksinnade tidningspressen och inom den finska

71. Se Erik Allardt, 'History of the Social Sciences in Finland 1828–1918', *The History of Learning and Science in Finland 1828–1918* 17b (Helsinki 1997), s. 37–38. Se även Marja Jalava, *Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillis-idealistsessa kansallisaжатellussa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismissa n. 1800–1914* (Helsinki 2005), s. 123–203.

72. Tuija Pulkkinen, 'Kansalaisyhteiskunta ja valtio. Kaksi perinnettä poliittisen julkisuuden muotoutuessa', R. Alapuro, I. Liikanen, K. Smeds, & H. Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä* (Helsinki 1987), s. 54–56.

73. Alapuro, *Suomen älymystö Venäjän varjossa*, s. 17, 142–143.

romankonsten under 1880-talet.⁷⁴ Enligt Marja Jalava präglades en betydande del av samhällsdebatten under 1800-talet av ett idésystem som byggde på en förening av kristna, idealistiska och nationellt betonade värderingar ("kristillis-idealisten kansallisajattelu"). Hon menar att det i själva verket inte bara var nationalismen, utan en kraftfull kombination av kristna värden, idealistisk estetik och moral samt nationella strävanden som formade tidens samhällssyn och debatt.⁷⁵

Den nationella bildningssynens hegemoniska position inom finsk historieskrivning innebär att sådana personer som omfattade det nationella bildningsidealet ofta har tenderat att lyftas fram som mer relevanta för den finska vetenskapen och för den finska kulturdebatten i stort. Den här strategin tillämpades redan av Snellman själv som ofta framhävde de akademiska förtjänsterna hos sina meningsfränder inom den nationella rörelsen. I artikeln "Ett finskt namn af utlänningar berömdt, af Finnar glömdt" som publicerades i *Saima* 1846, kan man exempelvis se hur han lyfte fram flera personer som han ansåg att borde beredas en tjänst vid universitetet. Dessa personer var i huvudsak Snellmans vänner från Lördagssällskapet: J. L. Runeberg, Elias Lönnroth och M. A. Castrén.⁷⁶

Den debatt som följde visar hur Snellman understödde personer som i hans ögon representerade en sann nationell bildning. Som svar på Snellmans inlägg i *Saima* framhöll nämligen *Morgonbladet* att även andra vetenskapsmän som entomologen C. G. Mannerheim (1797–1854), zoologen Alexander von Nordmann (1803–1866), den redan omnämnde A. J. Sjögren eller Snellman själv skulle vara en lika stor tillgång för landets vetenskapsamfund. Universitetet saknade dock medel för att anställa alla som kunde göra sig förtjänta av en tjänst.⁷⁷ *Morgonbladets* alternativa lista mötte emellertid Snellmans ogillande.

74. Tatu Leskinen & Laura-Kristiina Moilanen, 'Ihanteena sivistynyt suomalainen. Identiteetin rakennusaineiksia 1880-luvun sanomalehdessä ja romaanissa', Laura-Kristiina Moilanen & Susanna Sulkunen (toim.), *Aika ja identiteetti. Katsauksia yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen keskiajalta 2000-luvulle* (Helsinki 2006), s. 216–244.

75. Jalava, *Minä ja maailmanhenki*, s. 15–20.

76. [J. V. Snellman], 'Ett finskt namn af utlänningar berömdt, af Finnar glömdt', *Saima* 21:1846. Artikeln handlade om den finska läkaren G. S. Crusell, som Snellman ansåg att också borde knytas till universitetet. I den tidningspolemik som följde var han emellertid mer reserverad mot Crusells förtjänster medan han ivrigt framhöll Runeberg, Lönnrot och Castrén.

77. 'Universitetet och Saima I-II', *Morgonbladet* 9.7.1846 och 13.7.1846.

Sjögrens avhandling hade måhända väckt gillande ”i utlandet” ansåg Snellman, men i övrigt ägde han inte de kvaliteter som universitetet behövde. Greve C. G. Mannerheim som visserligen var framstående inom sitt område var likaså enligt Snellman endast en samlare inom ett inskränkt område av naturalhistorien. Därför var det rent av opassande att jämföra honom med storheter som Runeberg, Lönnrot och Castrén, ansåg Snellman. Både Alexander von Nordmann och Sjögren hade därtill genom långvarig frånvaro från hemlandet ”under decennier gjorts främmande för Finland” ansåg Snellman.⁷⁸

Sammanfattningsvis kan man hävda att Snellman här rangordnade akademiska prestationer utgående från ett system där ”sedlighet” och nationella meriter överträffade internationella framgångar och aktiviteter utan en tydlig nationell kontext eller anknytning. Varken von Nordmann, Sjögren eller Alexander Blomqvists forne elev C. G. Mannerheim⁷⁹, som inom ramen för sina respektive karriärer förenade odlandet av en mer universell lärdom och vetenskap med en kosmopolitisk forskarprofil fann således någon större erkänsla för sin forskargärning i Snellmans retorik. I likhet med Alexander Blomqvist representerade de en tradition där nationalitet och språktillhörighet inte var förutsättningar för bildning.

Avslutning

Begreppet ”bildning” har inom den finska historieforskningen ofta diskuterats på grund av dess avgörande betydelse för det nationella projektet. Trots detta vill jag med denna uppsats hävda att bildningsdebatten har fått en något ensidig belysning. På grund av den genomlöpande tendensen att fokusera på bildningens roll inom det nationella projektet har man förbisett det faktum att det under merparten av 1800-talet pågick en fortgående kamp om begreppet ”bildning” mellan olika intressegrupper inom kunskapseliten. Kärnfrågan i denna konflikt handlade om vem som var ”bildad” och vem som kunde göra anspråk på att tillhöra kunskapseliten.

78. [J. V. Snellman], 'Angående "Ett anfall" uti Morgonbladet', *Saima* 29:1946 samt 'Rikedomerna på celebriteter i Finland', *Saima* 30:1846. Se även Heinrichius 'Några uttalanden om J. V. Snellman', s. 417.

79. Blomqvist hade varit informator för C. G. Mannerheim i dennes hem. Se Westermarck, *Elisabeth Blomqvist* I, s. 25.

Med den här uppsatsen har jag sökt påvisa att en möjlig orsak till att Alexander Blomqvist inte kunde eller ville sammankoppla fenno-fili med bildning antagligen stod att finna i hans sociala bakgrund. Så väl den kulturella fennofilin som den senare fennomanin bör därför enligt min uppfattning studeras i relation till de sociala förändringarna inom kunskapseliten. Vid en sådan granskning bör man emellertid inte bara beakta de faktiska förändringarna inom den sociala strukturen utan också samtidens föreställningar och uppfattningar om den. Så som har framgått av denna uppsats kunde fennofilin och intresset för det finska språket och den finska kulturen samt därmed förknippade idéer om bildning fungera som ett sätt för personer inom kunskapseliten att profilera sig gentemot andra skikt av samma elit. Då bildningsdebattens förhållande till social mobilitet och ståndscirkulation inte uppmärksammats tillräckligt tydligt har även det motsatta läget i debatten förblivit tämligen osynligt. Ofta har man därför också glömt bort att det under hela 1800-talet också fanns de som *inte* ville göra nationalism eller språkfrågor till en förutsättning för ”sann” bildning.